

Dr. Saša Poljanec-Borić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Društvena dioba prostora u tranziciji:

Tipologija negativnih smjerova i moguće društvene posljedice

1. Uvod

Cilj je ovoga rada opisati osnovnu tipologiju tranzicijski uvjetovanih negativnih promjena u prostoru u Hrvatskoj, a svrha upozoriti na društvenu anomiju koju te promjene mogu proizvesti. Zbog toga se u ovom radu implicitno prihvaća teza da tranzicija kao dio modernizacijskoga procesa ima, osim funkcije društvene optimizacije, koja se može povijesno shvatiti kao njena “eu“ funkcija, i “aleatorske” karakteristike (Županov, 2001.), koje često mogu imati i anomijska obilježja (Štulhofer, 1998.; Poljanec-Borić, 2004., 2007.). U uvjetima u kojima društvene znanosti na empirijskoj i teorijskoj razini već više od jednoga desetljeća raspravljaju o kraju tranzicije (Vedres i Csigó, 1997.; Carothers, 2002.) dok globalna istraživanja modernizacije pokazuju da proces može, u određenim okolnostima, znatno degradirati razvojni kapacitet nekoga društva (He, 2011.), nužno je iz perspektive društvenih znanosti otvoriti proces evaluiranja globalnoga tranzicijskog programa u nacionalnom kontekstu. Naime, Hrvatska je zbog odgođenoga pristupanja Europskoj Uniji bila dulje izložena spontanim tranzicijskim praksama. Ipak, nakon pozitivnoga ishoda referenduma o pridruživanju Hrvatska je, u političkom smislu, prihvatila dijeliti sudbinu Europske Unije. Zbog toga je, iz perspektive društvenih znanosti, opravdano otvoriti akademsku raspravu o tipologiji tranzicijski uvjetovanih promjena u prostoru na primjeru Hrvatske. Razložno je, naime, pretpostaviti da su, u Hrvatskoj, tranzicijskim programom uvjetovane negativne promjene u prostoru kristalizirale u društvene obrasce upravo zbog duže izloženosti zemlje deregulacijskom pritisku koji je bio uvjetovan stalno odgađanom integracijom. S druge strane, svijest o društvenim deficitima tranzicijskoga procesa možda može pomoći optimiziranju posttranzicijske konsolidacije. Ekonomska je kriza u Europi društvena činjenica s predvidivim

posljedicama nužne konsolidacije EU-a na nižoj razini ekonomske ravnoteže.¹ U tim je uvjetima racionalno očekivati da će konsolidacija ekonomskih, sigurnosnih i socijalnih predložaka, koji su kontekstualno pratili dosadašnji (povijesni) tranzicijski tok, podrazumijevati kako inkulturiranje pozitivnih učinaka tranzicijskoga procesa, tako i kritičko odbacivanje onih tranzicijskih praksi čije bi inkulturiranje bilo opasno za razvoj demokracije i socijalne kohezije u svim članicama Europske Unije. Zbog toga hrvatsko tranzicijsko iskustvo, sagledano iz perspektive sociologije prostora, može biti vrijedan doprinos u optimiziranju konsolidacijskih trendova u prostornoj politici u ujedinjenoj Europi.

2. Tipovi tranzicijske društvene diobe prostora² u Hrvatskoj

Promjena endogene prostorne matrice blagostanja. Danas je u Hrvatskoj, svima jasno da se konjunkturna socioekonomska kretanja ne odvijaju u Slavoniji. Naime, osim ratnih razaranja ovu je regiju, nakon procesa mirne reintegracije, zahvatila ekonomska depresija. Razlozi za to svakako leže u činjenici da je tijekom Domovinskoga rata upravo na ovom dijelu teritorija Hrvatska pretrpjela najveće ljudske gubitke i materijalna razaranja, ali i u činjenici da tranzicijski ekonomski algoritam koji se temelji na privatizaciji (Bishop, Kay i Mayer, 1999.) i kreditnoj ekspanziji (Cottarelli, Dell'Ariceia i Vladkova-Hollar, 2003.) ne pogoduje poljoprivredi i prehrambenim prerađivačkim industrijama, koje su tradicionalno oblikovale gospodarski identitet ove regije. Analize sociodemografske dinamike iz prve dekade 21. stoljeća pokazuje da Hrvatska gubi stanovništvo, pri čemu se neravnomjerno prazni (Živić i Pokos, 2005.), dok ekonomske analize potvrđuju da se, u tranzicijskim uvjetima, ekonomska aktivnost mjerena BDP-om diferencira na način

¹ Usporedi npr.: “U trećem je tromjesečju prošle godine hrvatsko gospodarstvo zabilježilo rast BDP-a od 0,7 posto u odnosu na isto tromjesečje 2010. Iako je po prvi puta od 2008. godine ostvaren porast BDP-a u dva uzastopna tromjesečja, raspoloživi podaci za posljednje tromjesečje ukazuju na ponovno smanjenje aktivnosti. Ekonomski institut, Zagreb, stoga je smanjio svoju procjenu rasta BDP-a za 2011. na 0,2 posto. Procjenjuje se da je gospodarstvo na prijelazu godine ušlo u novu recesiju, pa se u 2012. očekuje pad ukupne gospodarske aktivnosti od 0,3 posto. Stabilizacija ekonomija eurozone i prvi učinci reformi u domaćem gospodarstvu trebali bi omogućiti blagi oporavak u 2013., uz rast BDP-a od 1,0 posto” (Ekonomski institut, Zagreb: *Croatian Economic Outlook*, br. 49, 2012.).

² Koncept društvene diobe prostora prvi put je u Hrvatskoj tematiziran u: Čaldarović, O. (1989.), *Društvena dioba prostora*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.

da brže raste u Zagrebu i u nekim priobalnim županijama, nego u kontinentalnim županijama u Hrvatskoj (Račić i Aralica, 2007.). Napokon socioekonomske analize, koje kombinirano promatraju indikatore socijalne aktivnosti i rasta BDP-a, upozoravaju da se ekonomsko blagostanje i društvena dinamika koncentrira uz zapadni granični položaj, te uz obalu (Poljanec-Borić, 2008.), donoseći empirijsku potvrdu da tranzicijska razvojna dinamika u Hrvatskoj proizvodi i teritorijalnu razvojnu diferencijaciju povijesnih razmjera. Naime, razlika u županijskim BDP-ima registriranim 2003. godine³ u Dubrovačko-neretvanskoj županiji u odnosu na Vukovarsko-srijemsku županiju pokazuje da Dubrovačko-neretvanska županija značajno prednjači nad Vukovarsko-srijemskom, usprkos činjenici da su obje bile pogođene ratom. Navedeno je jasni pokazatelj da je Slavonija u odnosu na primorsku Hrvatsku, posebno Dalmaciju, već rano nakon završetka tzv. Kosovske krize⁴ počela razvojno zaostajati. Ovaj regionalni razvojni “salto”, koji je obilježio tranzicijsku društvenu diobu prostora, u oštroj je suprotnosti s društvenim procesima iz razdoblja druge hrvatske modernizacije (Rogić, 2000.), a obilježavali su ih suprotni trendovi kolonizacije/industrijalizacije Slavonije. Stoga je razložno pretpostaviti da će socio-

-ekonomska depresija koja ostaje naslijeđe tranzicije u Slavoniji biti još dosta dugo jak izvor pritiska na alociranje državnih poticaja u tu regiju. U uvjetima smanjenja javne potrošnje ovaj će pritisak nesumnjivo biti kontinuirani izvor političkih tenzija u odnosima centralnih i regionalnih političkih elita. U tom se smislu može zaključiti da je opisani slučaj promjene matrice blagostanja jasan znak da država, želi li utjecati na ravnomjeran razvoj hrvatskih regija, mora početi preuzimati obveze tzv. “razvojne države” (Leftwich, 1994.). Isto tako mora odabrati mjere kojima će kompenzirati negativne društvene posljedice, koje sa sobom donosi status “napuštene regije“, a neminovno znače socioekonomsko “zaostajanje” velikoga dijela nacionalnoga teritorija, želi li utjecati na mijenjanje ovog negativnog trenda u Slavoniji. Pritom nema nikakve sumnje da će taj utjecaj u politekonomskom smislu morati imati elemente državne intervencije. Bit će, stoga, pitanje maksimalne političke umješnosti pomiriti potrebe državne intervencije s načelima “dobre uprave”.⁵ Kako razrada ovoga velikog posttranzicijskog razvojnog problema daleko prelazi okvir ovoga rada, u

³ Usporedi: Račić i Aralica (2007.).

⁴ Kosovska kriza je izraz za političku krizu koja je 1999. godine zbog ozbiljnoga kršenja ljudskih prava Albanaca na Kosovu te njihovoga protjerivanja na teritorij Makedonije, koje su provodile tadašnje srpske vlasti, dovela do intervencije NATO-a.

⁵ “Dobra uprava” hrvatski je prijevod engleskoga koncepta *good governance*.

nastavku će se opisati promjene u prostoru u dijelovima zemlje u kojima je tranzicija donijela rast blagostanja.

Brutalna gentrifikacija i obodna favelizacija. Na prostorima u kojima endogeni tranzicijski razvojni smjerovi pokazuju rast blagostanja (a to su uglavnom Zagreb te gradovi i sela uz jadransku obalu), očigledan je osobiti proces društvene diobe prostora – intenzivna gentrifikacija centra naselja/grada i maksimalna dekomunalizacija urbane periferije. Znajući da je jedan od ključnih posljedica tranzicije rast Ginijeva koeficijenta nejednakosti unutar društvene strukture (World Bank, 2002.), razložno je zaključiti da prethodno spomenuti procesi gentrifikacije/dekomunalizacije, *de facto*, u prostoru, prikazuju načine na koje se tipično tranzicijsko društveno raslojavanje ugrađuje u naslijeđene naseljske strukture i inkulturira u institucije s intencijom da se pretvori u novi društveni ugovor. Međutim, kako proces ne teče glatko jer izaziva društveni otpor, te kroz kompromitiranje institucionalnih procedura kompromitira i pozitivni tranzicijski koncept učvršćivanja demokratskih procedura u društvu, opravdano je sociološki ga odrediti kao: brutalnu gentrifikaciju. Teorijski je lako pokazati da taj brutalni karakter procesa gentrifikacije omogućava korupto-kaotični institucionalni ambijent tipičan za tranziciju (Županov, 2001.; Poljanec-Borić, 2007.), koji izvire iz socio-kulturne podloge kulturološkoga i aspiracijskoga populizma (Rogić, 1990.). Nerijetko se, naime, ogromni zahvati promjene urbanističkih režima argumentiraju posve banalnim i/ili nevjerojatnim razlozima po kojima se izgradnja velikoga trgovačkog centra opravdava higijenskim razlozima “sanacije štakornjaka”⁶ ili se, pak, gradnja velikih polifunkcionalnih dvorana legitimira kao “nacionalni interes”.⁷ Pri tome nije problematičan samo

⁶ Usporedi: “Projekt koji je u svojoj konačnici **težak 108 milijuna eura** trebao bi biti gotov do 15. ožujka sljedeće godine, dok bi radovi u Varšavskoj trebali biti gotovi do Božića. ‘Imamo 180 dana i noći da završimo projekt’, istaknuo je Horvatinčić i dodao kako je postignut velik uspjeh s obzirom da je na području na kojem je izgrađen Cvjetni, bio ‘štakornjak’. Kaže da će njegov centar biti od javnoga interesa, zbog javne garaže i šetnice koja će biti otvorena 24 sata na dan, za razliku od zgrada koje je Horvatinčić opisao kao ‘štakornjak’. ‘Prije godinu dana ovdje je bilo kino Zagreb koje nije bilo posjećeno, niti je radila tiskara koju smo srušili. Sve je bilo u derutnom stanju, a mi smo stvorili novu vrijednost’, istaknuo je Horvatinčić.” (Izvor: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/91213/Kvadrat-stana-kod-Hota-za-osam-i-pol-tisuca-eura.html>) (17. siječnja 2012.).

⁷ Usporedi: “Ovo je ljeto obznanjeno da je Hrvatska dobila domaćinstvo za Svjetsko rukometno prvenstvo 2009. Utakmice prvenstva održavat će se u Zagrebu, Zadru, Splitu, Osijeku, Varaždinu i Poreču. No, nastao je problem jer gradovi nemaju dovoljno vremena za pripremu novih dvorana koje jedan takav događaj zahtijeva. Srećom, u pomoć je uskočila hrvatska Vlada.” (Izvor: <http://www.index.hr/sport/clanak/grade-se-dvorane-za-svjetsko-rukometno-prvenstvo->

karakter procesa brutalne gentrifikacije, nego i njegov smjer. Naime, smjer procesa jest pražnjenje centra od stalnoga stanovništva na način da se isprazne povijesne jezgre i da se potom te prazne ljuštore komercijaliziraju dok se, istovremeno, kroz prihvaćanje urbanističkih programa, koje karakterizira radikalna infrastrukturna i komunalna štednja, pune naselja na obodima velikih gradova. Time se namjerno zaobilaze suvremeni modeli obnove povijesnih jezgri velikih gradova, osobito karakteristični za kraj dvadesetoga stoljeća u Europi u kojima revitalizacija jezgri u prvom redu znači revitalizaciju funkcije stalnoga stanovanja i podizanje standarda komunalne opreme u cjelini povijesne jezgre. Tako se umjesto da se revitaliziraju, veliki gradovi u Hrvatskoj vidljivo polariziraju na *continuumu*: gentrificirani prazni *Grad* i dekomunalizirani gusto naseljeni *Protugrad*. Ovaj je proces najprisutniji u Zagrebu i Splitu u kojima pražnjenje gradske jezgre u odnosu na visoku gustoću naseljenosti u prigradskim naseljima upravo “bode oči”.⁸ Anomijske društvene karakteristike ovoga polarizirajućeg društvenog procesa unutar urbanoga tkiva koruptivna su konverzija javnoga prostora u gradskim središtima u privatno vlasništvo i namjerno zaobilaženje komunalnih dijelova urbanističkih programa u rubnim gradskim naseljima. Osim što je u ekonomskom smislu očita tendencija ovoga procesa neodrživi razvoj, u društvenom smislu ovaj je proces razoran u većoj mjeri nego što to pretpostavlja koncept dualnoga grada (Sassen, 2000.), te široko otvara vrata društvenoj segregaciji. Iako je namjera ovoga rada opisati glavne tranzicijske društvene procese u prostoru, a ne analizirati sve dimenzije svakoga pojedinog procesa, korisno je, na ovom mjestu, naznačiti da se prenamjena javnoga prostora u gotovim urbanističkim cjelinama, koje čine povijesne centre velikih gradova u Hrvatskoj, provodi na dva načina. Jedan je tranzicijski ugladeni institut “javno-privatnoga partnerstva”, u kojima javnu stranu projektnoga zadatka uglavnom čini plan da se, za potrebe privatnoga projekta, nepripadno prisvoje javne površine s visokom rentom lokacije ili, pak, konfliktno-interesnim povezivanjem poduzetnika i lokalne politike.⁹

[2009/337017.aspx](#) (17. siječnja 2012.).

⁸ Naime, pad stalnoga stanovništva u Donjem Gradu u odnosu na gustoću naseljenosti u Kozari boku, Stenjevcu i Sesvetama u gradu Zagrebu, te u Dioklecijanovoj palači u odnosu na naselja Pazdigrad i Sirobuja u Splitu, predstavlja danas tvrdnu društvenu činjenicu. Usporedi: Državni zavod za statistiku, Popis stanovništva 2011., rezultati za gradove Zagreb i Split.

⁹ Najpoznatiji takav slučaj u Hrvatskoj je projekt proširenja zapadne obale splitske Rive koji se provodi za potrebe podizanja vrijednosti imovine hotela Marjan.

S druge strane, komunalni se zaborav u novourbaniziranim obodnim dijelovima grada opravdava raskorakom između efikasnosti privatnika i neefikasnosti lokalnih javnih uprava, koje su zadužene za osiguravanje infrastrukture. Naravno, pri tome ostaje neobjašnjen problem dobivanja uporabne dozvole za objekte koji su izgrađeni u substandardnoj infrastrukturi, pa je očigledno da se radi o procesu koji se odvija uz aktivno ili prešutno odobravanje lokalnoga i nacionalnoga administrativnog aparata. Iz perspektive društvenih znanosti ovaj je proces osobito opasan jer na oba svoja pola, i onom gentrifikačkom i onom getoizacijskom, uništava *genius loci*, umanjujući simboličku, tj. identitetsku vrijednost prostora. U uvjetima dezindustrijalizacije koja je karakteristična za postmoderno društveno stanje, u kojem se nalazimo (Inglehart, 1997.; Županov, 2002.), ovaj smjer kretanja razorno djeluje na sveukupnu lokalnu ekonomiju usluga i doživljaja, čime se pogoduje dugotrajnoj recesiji jer podupire pražnjenje gradskih jezgri i njihovu akulturaciju nadomještajući ga zakašnjelom inflacijom tzv. inscenirane autentičnosti (MacCannell, 1999.). Time se stimulira monosektorski i monokulturni razvoj i “plitka” lokalna turistička potrošnja¹⁰ na račun intergeneracijskoga interesa da se grad razvija kao složeno društveno tkivo. Naime, stalno obnavljanje multisektorskih kompetencija stanovništva nužno je kako bi se održala sposobnost da gradovi mogu supstituirati uvoz, što je u ekonomskom smislu vitalno za očuvanje konkurentnosti i društvene vitalnosti neke zajednice (Jacobs, 2007.). Zbog toga je proces brutalne gentrifikacije ekonomski i socijalno poguban i mora ga se političkim sredstvima zaustaviti i potom administrativno regulirati. S druge strane, usuglašeni (programirani) javno-privatni zaborav komunalnoga očituje se u maksimalnom iskorištavanju koeficijenta izgrađenosti pojedinačnih parcela u obodnim dijelovima velikih gradova, koji još uvijek poštuju kakve-takve urbanističke režime. Ova činjenica ima kao posljedicu substandardno opremanje cestovnom/prilaznom infrastrukturom te potpuno odsustvo izgradnje zajedničkih korisnih površina, kao što su pločnici, trgovi i parkovi, odnosno javnih zgrada, kao što su škole i ambulante (drastičan primjer ove situacije su zagrebačko naselje Kajzerica, te splitsko naselje Pazdigrad). Zabrinjavajuće je pritom da je npr. zagrebačka Kajzerica, koja je svojedobno bila potpuno neprilagođena životu obitelji s djecom,¹¹

¹⁰ Ovdje se misli na potrošnju koja nema jaki, multiplikativni učinak.

¹¹“Kajzerica je na super poziciji, sve je blizu, i centar i periferija i izlazak iz grada. Mana je to što se te nove zgrade rade stvarno jedna na drugoj, a cijena je jako visoka. Nema ni škole ni vrtića, nema ni parkića, ni knjižnice, ničeg nema. Samo zgrade. I poslovni prostori. Meni je to glavna mana. Ako imaš djecu ili planiraš imati, za njih neće biti baš nešto. Za odraslu djecu, super! Inače je kvart miran i tih.”

bila glavna adresa za veliku kinesku zajednicu,¹² koja se krajem 20. stoljeća počela konstituirati u Zagrebu. Predvidljivo je stoga da će, nastavi li se tako graditi, socijalizacija stranaca koji će se pod globalizacijskim pritiskom početi doseljavati u velike gradove u Hrvatskoj nakon što Hrvatska uđe u Europsku Uniju, biti opterećena društvenim napetostima jer stranci neće imati gdje upoznati niti se priučiti na lokalne institucije kolektivne akcije (Ostrom, 2011.).

Zaključno valja istaći da je pravu razornu dimenziju gore opisanoga procesa moguće razumjeti tek kad se iz perspektive urbane sociologije sagledaju divlje izgrađene prigradske površine s vidljivo previsokom gustoćom naseljenosti, koje se sve više šire u mnogim naseljima u Hrvatskoj. Naime, ove spontane društvene zajednice uopće ne posjeduju komunalni režim, nego predstavljaju autoregulirane stambene enklave u kojima je komunalna infrastruktura “iznuđena” zakonima fizike. Posve je opravdano ovaj tip urbanizacije prepoznati kao suvremenu europsku favelizaciju: razlika je samo u materijalima koje, sukladno podneblju i općoj razini ekonomske ravnoteže, stvara europski u odnosu na latinoamerički kontinent. Izraziti primjer ovakvih enklava su zagrebačko naselje Kozari bok i splitsko naselje Sirobuja. Zanimljivo je, pritom, da lokalni politički moćnici pokazuju očitu intenciju da pomire proces brutalne gentrifikacije s procesom divlje urbanizacije na način da ga inkulturiraju u središnji društveni projekt (Inglehart, 1997.) i tako ga politički legitimiraju. Ova latinoamerička tendencija najbolje se prepoznaje u svojedobnom populističkom pokušaju gentrifikatorski usmjerenoga zagrebačkog gradonačelnika da komercijalizaciju centra glavnoga grada legitimira slikama odlučnoga koračanja po lokvama zagrebačkih favela. Tu je također i recentni pokušaj splitskoga gradonačelnika da brutalnu gentrifikaciju zapadnoga dijela splitske Rive u uvjetima sve jasnije društvene segregacije grada simbolički sakralizira postavljanjem gigantskoga Isusovog kipa na vrh Marjana kopirajući tako u Splitu globalno poznatu vedutu Rio de Janeira. Navedeni primjeri samo dodatno potvrđuju jasnu intenciju

(<http://www.forum.hr/showthread.php?t=365911>) (Komentar o Kajzerici, 28. rujna 2007.).

¹² Očita prisutnost kineske zajednice u Zagrebu pokazuje da je Zagreb već najmanje dekadu i pol uključen u proces globalizacije, i s njom povezanih migracija, a da tu tvrdi društvenu činjenicu ni lokalna politika ni lokalni planeri uopće ne artikuliraju kao razvojnu temu.

populističkih političkih elita da se tranzicijska dioba prostora pretvori u novi društveni ugovor.

Kompromitiranje kontaktnih zona i smanjenje zaštićenih površina. Moda pražnjenja gradskih jezgri stvara sa svoje strane posebni pritisak na tzv. kontaktne zone, tj. dijelove gradova koji spajaju područja visoke rente lokacije sa zaštićenim prirodnim ili kulturnim dobrima. U hrvatskoj je sociologiji pojam kontaktne zone i njen društveni značaj ušao u fokus planerskoga interesa krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća kroz radove prostornih planera i urbanih sociologa.¹³ Imajući u vidu istraženost i razumijevanje vrijednosti kontaktnih zona, bilo je razložno očekivati čvrsto reguliranje i nadzor gradnje u tim područjima. Umjesto toga, većina je gradskih kontaktnih zona u tranziciji samo nastavila tendenciju degradacije, koja je započela još u doba socijalizma. Drastičan primjer ove situacije je podsljemenska kontaktna zona u kojoj je, kroz koncept lokacijskoga planiranja tzv. “urbanih vila”, kaotično urbaniziran najskuplji prostor u gradu Zagrebu. Kaotična urbanizacija podsljemenske kontaktne zone u kojoj predimenzionirane zgrade s ograđenim parkiralištima dominiraju nad skromnom infrastrukturom nekadašnjega prigradskog naselja, trajan su tranzicijski pečat lokalnoj urbanoj deformaciji (Marinović-Uzelac, 2001.). Slični udari na kontaktne zone prisutni su i u Splitu u dijelu grada koji se “oslanja” na padine Marjana, ali i u ostalim primorskim gradovima u Hrvatskoj, osobito na mjestima gdje grad dosiže do pomorskoga dobra.¹⁴ Temeljni razlog za urbani kaos koji nastaje u kontaktnim zonama jest deficit kapaciteta regulatora da kontaktne zone preparcelizira i zaštiti, sukladno potrebama vremena i strateškim konceptima na kojima počiva planiranje gradova, te sukladno rastu rente lokacije koju u gradovima proizvodi proces tranzicije. Pritom, valja naglasiti da je deficit regulacije, koji je prirodni sistemski kôd tranzicije, usmjeren prije svega na jačanje tržišne dinamike. U prostornoj je politici, pak, on posve neprimjeren. Zato ne treba čuditi da je, u slučaju kaotične urbanizacije kontaktnih zona, potpomognut i koordiniranom akcijom špekulanata, usmjerenom na kompromitiranje postojećih/naslijeđenih režima zaštite te

¹³ Koncept kontaktne zone osobito je ušao u akademski diskurs u studijama Zavoda za obnovu Dubrovnika, koji je osnovan nakon potresa u Dubrovniku 1979.

¹⁴ U manjim primorskim gradovima u Hrvatskoj uočljivo je da je kontaktna zona s pomorskim dobrom poprište “borbe katova” jer se u nedostatku pravila zoniranja svaki privatni vlasnik natječe da zapriječi pogled vlasniku u redu iza njega.

radikalnim smanjivanjem opsega i intenziteta zaštite. Radikalni primjeri takvih postupaka su: smanjivanje zaštićenoga područja Medvednice za 23 km¹⁵, do kojega je došlo zbog nekontrolirane gradnje u kontaktnoj zoni, koja se prelila i na Park prirode Medvednica, te bespoštedna turistifikacija i kompromitiranje režima UNESCO-ve zaštite Dioklecijanove palače u Splitu¹⁶, Trogiru te Starom gradu u Dubrovniku. Nema nikakve sumnje da je odgovor na ovaj problem ubrzano rehabilitiranje poznatih režima zaštite na svim navedenim i sličnim lokacijama u Hrvatskoj.

Rurbano razlijevanje i rurbano gentrificiranje. Iako su ova dva procesa paralelna u tranziciji, oni nemaju isti vremenski hod u slijedu društvenih promjena u Hrvatskoj. Naime, proces rurbanoga razlijevanja traje u Hrvatskoj već najmanje 60 godina, a njegov se početak može povezati s otvaranjem tzv. druge Jugoslavije prema Zapadu, nakon “Privredne reforme” iz 1965. godine. Analitički promatrano rurbano je razlijevanje sporedni dio procesa modernizacije hrvatskoga društva u drugoj polovici 20. stoljeća do kojega je došlo zato što je početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća jugoslavenski režim počeo vidljivo tolerirati privatno vlasništvo nad nekretninama (Poljanec-Borić, 1989.). Međutim, ovaj je proces koji traje već gotovo šest dekada, osobito uzeo maha na jadranskoj obali u najnovijem krugu tranzicijom pospješena rurbanog razlijevanja, koji koincidira s povratkom Hrvatske na turističku kartu svijeta nakon mirne reintegracije Istočne Slavonije¹⁷ i završetka Kosovske krize.¹⁸ U njemu lokalne političke elite u suradnji s lokalnim i međunarodnim dobro umreženim akterima “napuhavaju” prihvatni kapacitet naselja do neviđenih razmjera. Tako se npr. nerijetko događa da se prostornim planovima naseljski kapacitet mijenja na način da raste i do deset puta, a da se nitko ne upita kakva je društvena održivost situacije u kojoj je stalno stanovništvo deset puta manje od broja povremenih stanovnika. Naime, iracionalno je pomisliti da se ovakvi planovi radikalnoga rasta naseljskoga kapaciteta mogu provesti bez stvaranja velikih društvenih troškova, jer povećanje prihvatnoga kapaciteta nekoga naselja i do deset puta, nužno mora proizvesti infrastrukturne troškove nadlokalnoga karaktera. Zbog

¹⁵ Usporedi: <http://dalje.com/hr-hrvatska/vlada-zbog-ilegalnih-vila-gusi-medvednicu/163189>

¹⁶ Osobito je zabrinjavajuće da se u posljednje vrijeme dolazi do zastrašivanja i prisilnoga iseljavanja preostalih stanovnika Dioklecijanove palače, protiv čega sve glasnije progovara civilno društvo.

¹⁷ Mirna reintegracija dovršena je 1997. godine.

¹⁸ “Kosovska kriza” završila je intervencijom NATO-a 1999. godine.

toga je sasvim izvjesno da provođenje ovakvih planova u djelo zahtijeva “nadlokalnu institucionalnu podršku”, koja od napuhavanja lokalnoga kapaciteta mora napraviti državnu politiku kako bi se špekulantsko napuhavanje prihvatnoga kapaciteta pretvorilo u zakonski prihvatljiv razvojni okvir u obliku prostornoga plana. Kad napuhavanje prihvatnoga kapaciteta postane dio državne politike, nužno dolazi do sistematskoga kompromitiranja Studija utjecaja na okoliš koje, po Zakonu,¹⁹ moraju pratiti privatne i javne investicije za koje je odgovarajućom Uredbom²⁰ to propisano. S obzirom da se u 60 godina procesa rurbanoga razlijevanja na obali, ali i u naseljima u unutrašnjosti zemlje koja graniče s vrijednim, najčešće zaštićenim resursima, potrošio sav prostor u blizini naselja, tranzicijski je sustav nekritički primjenjujući deregulacijsku paradigmu na ponašanje u prostoru, razvio posebne načine da se kroz zakonodavnu proceduru opravda ponašanje, koje su ekonomisti već odavno kvalificirali kao “gutanje krajolika” (Krippendorf, 1975.). Tome su u mnogim zemljama služili zakoni koji su u sociologiji poznati kao *lex constructionis* (Sassen, 2008.), a u Hrvatskoj je primjer takvoga zakona Zakon o golfu. Osnovno obilježje toga zakona je unutrašnja inkompatibilnost njegovih temeljnih odredbi sa suštinom demokracije, pa ga je ta činjenica, povezana s upornošću civilnih udruga, napokon i srušila²¹ u situaciji kad je Hrvatska došla do stvarne političke mogućnosti da dovrši pregovore o pristupanju Europskoj Uniji. O tome što bi se dogodilo da u pogledu primjene navedenoga Zakona nije došlo do sinergije između civilnoga pritiska odozdo i normativnoga pritiska odozgo, ne treba danas, na svu sreću, ni misliti. Međutim, valja istaći da je trajna posljedica političke mobilizacije oko usvajanja ovoga zakona visoka zgotovljenost projekta “Golf na Srđu”, koji je, u naravi, projekt razvoja poslovanja s nekretninama na strateškom prostornom resursu, dakle tamo gdje se ne smije graditi.

Ograđene zajednice i nestanak pristupa zajedničkim i javnim dobrima. Pojava ograđenih zajednica prisutna je kao tranzicijski rezidencijalni koncept i na kontinentu i u primorskoj Hrvatskoj. I dok je na kontinentu prvo takvo naselje, po uzoru na

¹⁹ Zakon o zaštiti okoliša, NN 110/07.

²⁰ Uredba o procjeni utjecaja zahvata na okoliš (NN, 64/08; 67/09).

²¹ Zakon je srušen pod pritiskom civilnih udruga u vrijeme zatvaranja pregovora o pristupanju Hrvatske Europskoj Uniji, jer je europskim činovnicima nakon opetovanih prijava civilnih udruga postalo jasno da zakon kompromitira demokratski poredak u zemlji i zadire u stečena prava privatnih vlasnika, napose vlasnika poljoprivrednoga zemljišta.

američka iskustva, izvedeno u Samoboru, pri čemu je koncept polurealiziran jer nisu zaživjele sve njegove dimenzije pa su neki vlasnici iskazali nezadovoljstvo načinom upravljanja naseljem,²² pojava ograđenih zajednica u primorskoj Hrvatskoj povezana je sa završetkom privatizacije. U tom je smislu danas pojava ovoga tipa naselja prisutnija u primorskoj, nego u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naime, proizvodnja “ograđenih zajednica” nastaje u primorskoj Hrvatskoj na marginama privatizacijskoga procesa u kojima tzv. turistička naselja, koja su bila u sastavu nekadašnjih velikih hotelsko-turističkih poduzeća koja su se razvila u doba druge Jugoslavije (Mišetić, Rogić i Zimmerman, 2006.), počinju živjeti svoj vlastiti život u novim postprivatizacijskim uvjetima.²³ Ta turistička naselja koja su funkcionalno bila udaljena od hotela, koji su činili srž poduzeća, i po istoj logici, u načelu, dislocirana od naselja sa stalnim stanovništvom, bila su, po svom konstrukcijskom kodu, apartmanska. Privatizacijska reforma koja algoritamski podrazumijeva i usvajanje koncepta “podizanja vrijednosti imovine” u momentu kad se divestiranje²⁴ dovrši i kad se etablira novi konsolidirani privatni vlasnik, značila je u tim naseljima podizanje vrijednosti apartmana. Ostalo je jasno samo po sebi. Podizanje vrijednosti apartmana stvara dodatni pritisak na parcelizaciju zemljišta,²⁵ te napokon, u hrvatskom slučaju, kroz Zakon o turističkom zemljištu,²⁶ zaokružuje proces privatizacije, ograđivanjem cjelokupnoga preparceliziranog naselja s podignutom vrijednošću imovine u ograđenu zajednicu. Iako sam proces posjeduje internu politekonomsku koherenciju, njegova klijentelistički programirana primjena proizvodi realni razvojni problem u lokalnim zajednicama jer legalizira ograđivanje pristupa pomorskom dobru koje je u nacionalnom pravnom režimu javno dobro. Problem je tim složeniji jer je poznato da gotovo cjelokupno zemljište koje se danas u gabaritima primorskih naselja nalazi u blizini mora, a koje se smatra pomorskim dobrom, nekad bilo privatno ili tzv.

²² O tome više: Marjanović, V. (2007.), http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1118&NrSection=1&NrArticle=15416 (16. siječnja 2012.).

²³ U Hrvatskoj su primjeri ovoga tipa konverzija bivšega TN Zagori kod Novoga Vinodolskog i TN Vrtovi sunca, koji se danas zovu Novi Resorts i Hotel Radisson Blue Spa & Dubrovački vrtovi sunca.

²⁴ Divestiranje znači prodaju dionica ili druge imovine. Radi se o tipičnom načinu provođenja privatizacija u ranoj tranziciji.

²⁵ Budući da su vlasnici preuzimali investicijski rizik na način da su divestirane apartmane iz turističkih naselja opremali kao samostojeće kuće, bilo je za očekivati da će od regulatora, tj. države, kad-tad zatražiti mijenjanje režima korištenja zemljišta, tj. preparcelaciju, koja će omogućiti da se novouređeni apartmani prodaju kao 1/1 nekretnine.

²⁶ Ovaj Zakon čiju intenciju najbolje ocrta njegov puni naziv: Zakon o turističkom i ostalom građevinskom zemljištu neprocijenjenom u postupku pretvorbe i privatizacije, objavljen je u Narodnim novinama 92/10.

zajedničko dobro²⁷. Taj je tradicionalni vlasnički režim promijenjen tako da su ga privatni vlasnici ili donirali u javne svrhe ili su, pak, te površine (privatne ili komunalne) bile nacionalizirane, odnosno komasirane. Sjećanje na ove javne politike izaziva kod pojedinih društvenih grupa u Hrvatskoj izraziti otpor prema privatizaciji, koja omogućava zabranjivanje pristupa pomorskom dobru, jer se opravdano smatra da se time privatizacija proširuje u područje javnoga sektora koji bi i u tržišnoj ekonomiji morao ostati u pravnom režimu javnoga, odnosno zajedničkoga dobra (Stiglitz, 2000.). Doista, problem ograđivanja pristupa pomorskom dobru predstavlja nacionalni razvojni problem u onoj dimenziji u kojoj se ne vidi niti njegov kraj niti su vidljivi kompenzacijski mehanizmi koji ograđivanje jednoga dijela pomorskoga dobra kompenziraju otvaranjem novoga zajedničkog pristupa pomorskom dobru. Kako je dobar dio nacionalnoga identiteta povezan s kompetencijama vezanim za “život pokraj mora”, dok je tržišna vrijednost glavnine jadranskoga “privatnog smještaja”, koji predstavlja hrvatsku inačicu “narodnoga kapitalizma”, povezana sa slobodnim pristupom pomorskom dobru, ograđivanje pristupa pomorskom dobru predstavlja novi ozbiljan problem za socijalnu koheziju nacije. U uvjetima u kojima je predvidljiv završetak privatizacije brodogradilišta, koja tradicionalno zaposjedaju popriličan dio pomorskoga dobra, ograđivanje privatiziranoga posjeda, potencijal ograđivanja pomorskoga dobra čini se danas u dereguliranim uvjetima u Hrvatskoj neograničen. Opravdano je stoga upozoriti da ovaj neograničen potencijal nosi u sebi kôd “segregacije”, koji daleko prelazi projektni zadatak privatizacije kao tranzicijske reformske politike jer je nespojiv s načelima socijalne kohezije na kojima počiva ekonomska regulacija u nacijama koje su danas članice Europske Unije.

Zaključak

Čini se da je kroz ovaj kratki opis tipova promjena u prostoru, koji su nastali u tranziciji u Hrvatskoj, jasno pokazano da proces društvene diobe prostora koji je započeo u tranziciji eskalira prema novim, dosad nepoznatim oblicima društvene segregacije i s njom povezanoga ekonomskog raslojavanja društvene strukture, koji

²⁷ “Zajedničko dobro” je nešto drukčiji koncept od “javnoga dobra” jer je u suspcijama potrošivo. O tome više u: Przeworski (2003.).

ugrožava kako socijalnu koheziju društva, tako i konkurentski potencijal lokalnih zajednica u cjelini. Naime, neke dimenzije procesa kao što su “brutalna gentrifikacija”, “rurbano razlijevanje”, “smanjivanje zaštićenih zona”, te “ograđivanje pomorskog dobra“ jasno pokazuju da tzv. dinamične lokalne ekonomije, koje u nacionalnim razmjerima bilježe nadprosječnu razinu BDP-a, biraju prevladane razvojne politike koje se temelje na neodrživom komercijaliziranju, odnosno građevinskom eksploatiranju dijelova gradova i naselja koji imaju visoku rentu lokacije. Razlog tome je želja da se odabranim dijelovima tranzicijske elite omogući konvertiranje “javnih dobara” u javno-privatne ili sasvim privatne režime uporabe, koji u konačnici smanjuju vitalnost lokalnim ekonomijama. Također, izložena tipologija pokazuje da na suprotnim polovima gore opisanih dimenzija neodrživih procesa “gutanja krajolika” i brutalne gentrifikacije stoje tendencije gomilanja segregiranih paraurbanih enklava u kojima se uopće ne primjenjuje nacionalno zakonodavstvo povezano s regulacijom odnosa u prostoru, već naprosto prirodni zakon. U tom općem deficitu poticajnih i regulativnih urbanih i prostornih politika, nestaje u gradovima i naseljima osjećaj za institucije kolektivne akcije, a s njim “socijalno ljepilo” koje teritorij obilježava kao zavičaj. U nedostatku takvoga socijalnog ljepila hrvatski se veliki gradovi nalaze u problemu sveopće getoizacije, dok se ruralne zajednice suočavaju s problemom “gubitka karaktera naselja”. Naznačeni društveni procesi čine društvenu krizu u Hrvatskoj gotovo neizbježnom. Moguće ju je riješiti samo dobro razrađenim strategijama socijalne akcije koje moraju biti utemeljena na novoj, posttranzicijskoj politekonomske paradigmi i koje nesumnjivo kao središnji društveni projekt moraju postaviti i razvoj javnih dobara u tercijarnom i kvartarnom sektoru u identificiranim getoiziranim područjima. Također, brutalna se gentrifikacija te rurbano razlijevanje mora regulirati ponovim uvođenjem instituta “zajedničkog dobra”, koji je nestao u procesu paradoksalne modernizacija, a kojega je tranzicija posve zanemarila kao razvojnu polugu i ključni instrument lokalne kolektivne akcije. Za nadati se da će integracijski pritisak i s njim povezan očekivani rast demokratske svijesti dovesti do bržega prepoznavanja opisanih problema u Hrvatskoj, te do ubrzanoga prijenosa naprednih europskih urbanih i prostornih politika u hrvatske institucije.

Literatura

Bishop, M., Kay, J. i Mayer, D. (Ur.) (1999). *Privatization and Economic Performance*. Oxford: Oxford University Press.

Carothers, Th. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13 (1):5-21.

<http://www.journalofdemocracy.org/articles/gratis/Carothers-13-1.pdf> (Pregledano 15. siječnja 2012.)

Cottarelli, C., Dell'Ariceia, G. i Vladkova-Hollar, I. (2003). *Early Birds, Late Risers and Sleeping Beauties: Bank Credit Growth to the Private Sector in Central and Eastern Europe and the Balkans*. Working Paper 03/213, International Monetary Fund.

Čaldarović, O. (1989). *Društvena dioba prostora*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Ekonomski institut Zagreb (2012). *Croatian Economic Outlook (49)* Zagreb: Ekonomski institut.

He, Ch. (Ur.) (2011). *China Modernization Report Outlook (2001-2010)*. Peking: China Center for Modernization Research, Chinese Academy of Sciences.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

Jacobs, J. (2007). *Gradovi i bogatstvo naroda: zakonitosti ekonomskog života*. Zagreb: Metropress.

Krippendorf, J. (1975). *Die Landschaftsfresser: Tourismus und Erholungslandschaft. Verderben oder Segen?* Bern.

Leftwich, A. (1994). Governance, the State and the Politics of Development. *Development and Change* 25 (2):363-386.

MacCannell, D. (1999). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. Berkeley: University of California Press.

Marjanović, V. (2007). Plati da se rugam. *Feral Tribune*, veljača 2007.

(Pregledano 16. siječnja 2012.)

http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?

[IdLanguage=7&NrIssue=1118&NrSection=1&NrArticle=15416.](http://feral.audiolinux.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1118&NrSection=1&NrArticle=15416)

Mišetić, Rogić i Zimmerman, (2006). *Kuća pokraj mora. Povremeno stanovanje na hrvatskoj obali*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Marinović-Uzelac, A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.

NN 110/07.

NN, 64/08; 67/09

Ostrom, E. (2011). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Poljanec-Borić, S. (1989). The Symbolics of Second Homes. *Problems of Tourism*, 12 (1):25-37.

Poljanec-Borić, S. (2004). Privatizacija hrvatske hotelske industrije: reforma i anomija. *Društvena istraživanja*, 13 (1-2):27-49.

Poljanec-Borić, S. (2007). Od paradoksalne modernizacije do samoupravne postmodernizacije (Rasprava o suvremenom razvoju hrvatskog društva). *Društvena istraživanja* 16 (3):359-378.

Poljanec-Borić, S. (2008). Razvoj Vukovarsko-srijemske županije u svjetlu socioekonomske tipologije endogenog razvitka u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* 17 (1-2):3-26.

Przeworski, A. (2003). *States and Markets: A Primer in Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Račić, D. i Aralica, Z. (2007). Regionalne razlike u Hrvatskoj: pokazatelji ekonomske razvijenosti županija, u: Horvat, Vedran (Prir.). *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju* (str. 153-165). Zagreb: Fondacija Heinrich Böll.

Rogić, I. (1990). *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Rogić, I. (2000). *Tehnika i samostalnost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. London: Pine Forge Press.

Sassen, S. (2008). Neither Global nor National: Novel Assemblages of Territory, Authority and Rights. *Ethics and Global Politics* 1 (1-2):61-79.

Stiglitz, J. (2000). *Economics of the Public Sector*. New York and London: W.W. Norton & Company, Inc.

Štulhofer, A. (1998). Krivudava staza hrvatske privatizacije. U: Rogić I. i Zeman Z. (Ur.). *Privatizacija i modernizacija* (str. 163-179). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Vedres, B. i Csigó, P. (1997). *Negotiating the End of Transition: A Network Approach to Local Action in Political Discourse Dynamics, Hungary 1997*, Paper prepared for the course „Social Network Analysis“ of Duncan Watts.

http://www.personal.ceu.hu/staff/Balazs_Vedres/papers/vedres.csigo.discourse.pdf

(Pregledano 10. prosinca 2011.)

World Bank (2002). *Transition – the First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, DC: IBRD/WB.

Živić, D. i Pokos, N. (2005). Odabrani sociodemografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija. *Revija za sociologiju*, 36 (3-4):207-224.

Županov, J. (2001). Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u: Čengić Drago i Rogić Ivan (Ur.). *Upravljačke elite i modernizacija* (str. 11-37). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

<http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/91213/Kvadrat-stana-kod-Hota-za-osam-i-pol-tisuca-eura.html> (17. siječnja 2012.)

<http://www.index.hr/sport/clanak/grade-se-dvorane-za-svjetsko-rukometno-prvenstvo-2009/337017.aspx> (17. siječnja 2012.)

<http://www.forum.hr/showthread.php?t=365911> (14. siječnja, 2012.)

<http://dalje.com/hr-hrvatska/vlada-zbog-ilegalnih-vila-gusi-medvednicu/163189>

(14.siječnja, 2012.)